

# *De Stille Kracht & Metamorfoze*

renovatie van de Couperusbuurt

Amsterdam Nieuw-West

Reflectie Zeldra Meeuwssen



®MIT afstudeerstudio: Transforming Housing Heritage & Schools

docenten:  
Lidwine Spoormans  
Wido Quist

Technische Universiteit Delft  
Faculteit Bouwkunde

31 oktober 2014

## *Relatie onderzoek - ontwerp*

Dit project is begonnen met een onderzoek naar de geschiedenis van de Couperusbuurt in Amsterdam Nieuw-West en naar de huidige situatie in de buurt. De Couperusbuurt is een naoorlogse woonwijk met verschillende typen woningen van rijtjeswoningen tot galerijflats. Het onderzoek richt zich tot de duplexwoningen in hofverkeveling.

De architectuur was in de jaren vijftig sober. Vanwege het woningtekort en de schaarste aan materialen werden woningen zo snel en zo efficiënt mogelijk gebouwd. Dit is ook terug te zien in de Couperusbuurt. De duplexwoningen werden ontworpen door de architecten Jan Snellebrand en Gerrit Tuynman, die elkaar kenden van de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Snellebrand ontwierp in zijn beginjaren als architect in de stijl van de Amsterdamse School, maar ging later over op een strakke geometrische stijl. Tuynman ontwierp volgens de ideeën van het Nieuwe Bouwen. Het ontwerp dat het duo maakte voor de duplexwoningen is vooral eenvoudig, strak en weinig decoratief. Deze eenvoud heeft echter ook zijn charme. De woningen zijn met aandacht ontworpen en kleine details, zoals wisselende metselverbanden, dieper gelegen borstweringen en betonnen lijnen geven kwaliteit aan de architectuur. De renovatie van de woningen in de jaren tachtig heeft wat dat betreft weinig goed gedaan. Door het toevoegen van trespabeplating en door het vervangen van de houten kozijnen voor grovere plastic kozijnen is de verfijning verdwenen.

In de jaren vijftig, toen de woningen werden gebouwd, was er nog geen aandacht voor

woningisolatie. De gevels van de woningen zijn uitgevoerd als ongeïsoleerde spouwmuren. De beganegrondvloer en het dak zijn niet geïsoleerd. Door het gebrek aan isolatie is het binnenklimaat niet in balans en zijn de woningen gehorig. Het enkele glas is tijdens de renovatie van de jaren tachtig vervangen door dubbelglas, maar dit glas heeft niet dezelfde kwaliteit als het dubbelglas dat sinds de jaren negentig wordt gebruikt. De duplexwoningen presteren, ondanks het later toegepaste dubbelglas, daarom zeer slecht op het gebied van energiezuinigheid. De energielabels van de woningen variëren van C tot F, waarbij hoekwoningen en woningen zonder centrale verwarming het slechtst presteren.

De gemiddelde levensduur die woningcorporaties voor woningen rekenen is vijftig jaar. Inmiddels staan de woningen er al ruim zestig jaar. Er bestonden in 2007 plannen voor sloop en nieuwbouw, maar om diverse redenen gingen deze niet door. Na een tijdlang niet geïnvesteerd te hebben in de buurt voert Stadgenoot, de corporatie die eigenaar is van de duplexwoningen, momenteel de meest noodzakelijke reparaties uit en worden er CV-ketels geplaatst in woningen die deze nog niet hadden. Deze situatie waarbij Stadgenoot de woningen onderhoudt tot 'basiskwaliteit' zal in ieder geval tot 2020 duren. Wat hierna zal gebeuren is onbekend.

Het uitvoeren van klein onderhoud kan de levensduur van een woning voor een beperkte periode verlengen. Na verloop van tijd zijn er echter grotere ingrepen nodig om niet door de ondergrens van

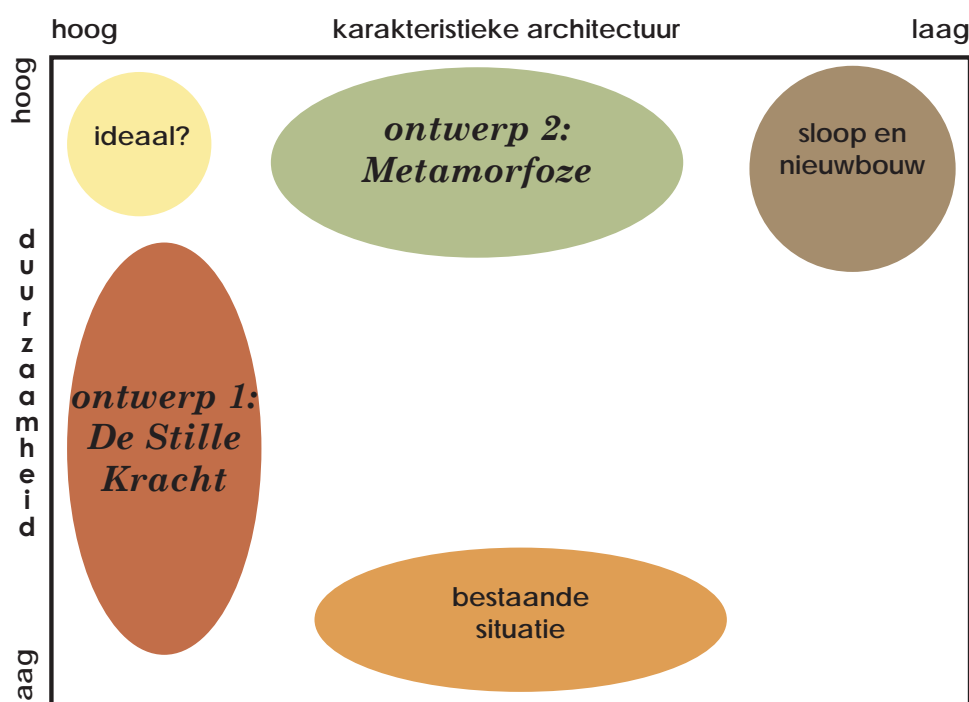
de woonkwaliteit te zakken. De eerste renovatie vond plaats in de jaren tachtig, dertig jaar na de bouw en inmiddels dertig jaar geleden. De slechte bouwfysische prestaties, de beperkte gebruiksmogelijkheden en de laag gewaardeerde esthetiek vragen nu opnieuw om een ingreep. Om een daadwerkelijke verbetering te realiseren is ofwel een ingrijpende renovatie nodig dan wel sloop en nieuwbouw.

Dit vormde de aanleiding voor het maken van een renovatieontwerp. Voor het ontwerp koos ik twee thema's die tijdens het onderzoek steeds naar voren kwamen: de architectonische kwaliteit en de duurzaamheid. In de bestaande situatie is de cultuurhistorische waarde van de architectuur laag. Daar waar de verkaveling en de stedenbouw hoog worden gewaardeerd door het Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) van Amsterdam, krijgt de architectuur een lage waardering. De duurzaamheid van de woningen is ook laag. Door het ontbreken van isolatie, gaat veel energie verloren bij het verwarmen van de woning.

In de ideale situatie wordt met het ontwerp de karakteristieke wederopbouw architectuur hersteld of versterkt, evenals de duurzaamheid. Deze twee aspecten blijken echter vaak haaks op elkaar te staan. De architectuur van de jaren vijftig voldoet niet aan de hedendaagse eisen op het gebied van isolatie. Deze architectuur letterlijk terugbrengen, zou dus nooit tot een duurzame woning volgens de huidige standaarden kunnen leiden.

In plaats van één ontwerp heb ik daarom twee varianten ontworpen, die de nadruk leggen op één van beide thema's. Het ontwerp voor de Stille Kracht zet in op het terugbrengen en versterken van de karakteristieke architectuur van de woning. Op het gebied van duurzaamheid moeten daarom soms concessies worden gedaan. Het ontwerp voor de Metamorfoze maakt de woningen zo duurzaam mogelijk. Hierdoor kan de jaren vijftig architectuur minder goed behouden blijven, maar worden de woningen energiezuiniger en een stuk comfortabeler.

Beide ontwerpen proberen zoveel mogelijk richting de ideale situatie te komen, maar door de tegenstrijdigheid tussen duurzaamheid en cultuurhistorie, moet er gebalanceerd worden. Bij Metamorfoze weegt duurzaamheid dan het zwaarst en bij de Stille Kracht de architectonische uitstraling. In figuur 1 is dit dilemma weergegeven.



figuur 1

## Relatie project - thema studio

De studio 'Transforming Housing Heritage & Schools' gaat over de transformatie van sociale huurwoningen en scholen in Amsterdam Nieuw-West. Binnen dit gebied zijn verschillende locaties aangewezen, waarvan de door mij gekozen Couperusbuurt er één is. Het probleem dat aanleiding is voor de studio, is de lage waardering voor de naoorlogse woningvoorraad. De buurten kennen complexe economische, sociale, financiële en fysieke problemen en hebben een slecht imago. Er is daarom behoefte aan nieuwe slimme ideeën. Er wordt gezocht naar economische, realistische en visionaire strategieën, die gebruik maken van kennis van de geschiedenis, die de complexiteit begrijpen en die het erfgoed als een kans zien.

In het verleden bestonden er sloopplannen voor de Couperusbuurt. Wellicht wordt hier in de toekomst alsnog voor gekozen, maar er zijn ook genoeg redenen om hiervan af te zien en te kiezen voor renovatie. Zo heeft de Couperusbuurt een grote cultuurhistorische waarde. Vooral het tuinstadkarakter en de verkaveling maken de buurt een mooi voorbeeld van de vroeg-naoorlogse stedenbouw. Bij sloop en nieuwbouw zal het onmogelijk zijn om deze eigenschappen te behouden, bij renovatie is dit echter wel goed mogelijk. Een ander argument voor renovatie komt vanuit duurzaamheid. Het verlengen van de levensduur van woningen door middel van renovatie is minder belastend voor het milieu, dan sloop en nieuwbouw. Dit komt doordat de energie die gebruikt werd bij de bouw van de woningen grotendeels behouden blijft. Door sloop gaat deze energie verloren en sloop kost bovendien ook nog energie. Nieuwbouw betekent vervolgens weer een grote inzet van energie en materialen, terwijl deze bij renovatie beperkt is. Een derde argument is sociaal van aard. Een deel van de bewoners woont al lange tijd in de buurt en is hieraan gehecht. Dit bleek wel toen er een paar jaar geleden sloopplannen

waren. Nog altijd hangen achter sommige ramen posters met teksten zoals 'Slopen? Bezopen!'. Deze sentimenten spelen niet onder alle bewoners, maar wat wel voor alle bewoners geldt, is dat ze nu voor een relatief lage huur, in een groene wijk net buiten de ring van Amsterdam wonen. Het is de vraag of dit mogelijk blijft na sloop en nieuwbouw. Aangezien de kosten hiervan op de één of andere manier terugverdiend zullen moeten worden. Deze argumentatie en de keuze voor renovatie sluit aan op het thema van de studio 'Transforming Housing Heritage & Schools'.

Mijn onderzoek en het ontwerp heb ik een strategie ontwikkeld, die de mogelijkheden en beperkingen van het renoveren van de woningen en de wijk inzichtelijk maken. Door het maken van twee renovatieontwerpen worden twee verschillende denkrichtingen en hun consequenties getoond.

De ene variant maakt gebruik van kennis van de geschiedenis. De buurt heeft een grote cultuurhistorische waarde, maar de architectuur van de woningen wordt laag gewaardeerd. Aan de hand van onderzoek naar de kwaliteit van jaren vijftig architectuur is een renovatieontwerp gemaakt, dat de woningen een architectonische uitstraling geeft, die past bij hun cultuurhistorische waarde. Bij de tweede variant ligt de nadruk op duurzaamheid. Het resultaat van dit renovatieontwerp zijn woningen die weinig energie verbruiken en veel comfort bieden.

Met deze twee varianten worden de dilemma's inzichtelijk gemaakt die spelen bij de renovatie van de woningen en wijk. Het maakt de betrokkenen bewust van de kansen en beperkingen van de woningen en de hoven en van de consequenties van hun keuzes. De varianten kunnen op deze manier de corporatie en bewoners helpen bij het maken van een toekomstplan voor de wijk.

## *Relatie project - methodiek studio*

Binnen de studio heeft iedere student een eigen thema voor het onderzoek en ontwerp. Vooraf werd een lijst met mogelijke thema's verstrekt. Het thema van mijn onderzoek en ontwerp raakt aan een aantal van de gesuggereerde thema's, namelijk: 'halveren van de energiebehoefte', 'bouw-fysica en comfort', 'functionaliteit' en 'eenvoudige materiaalesthetiek'.

Binnen de afstudeerstudio gebruiken alle studenten hun eigen methode van onderzoek en ontwerp, maar de algemene methode is als volgt: Als eerste worden de stedelijke context, de architectuur en de bouwtechniek beschreven. Niet alleen de huidige situatie, maar ook de geschiedenis van de buurt en de mogelijkheden voor de toekomst worden bekeken. Deze gegevens worden geanalyseerd en geëvalueerd, waarna de sterke en zwakke punten naar voren komen. Met de waardestellingen wordt de positie ten opzichte van het gebouw en zijn context bepaald. Hierna worden de ontwerpuitgangspunten opgesteld.

Kenmerkend voor dit onderzoek en ontwerp zijn dilemma's. Sloop of renovatie? Duurzaamheid of cultuurhistorie? Lage energierekening of lage huur? Autovrij hof of parkeren voor de deur? Deze en vele andere dilemma's kwamen tijdens het onderzoek en het ontwerp naar voren. Door het maken van twee ontwerpen met de nadruk op verschillende thema's worden de mogelijkheden en onmogelijkheden getoond.

In andere projecten wordt één type woning weleens op verschillende manieren gerenoveerd binnen het plan, maar de twee varianten van dit ontwerp, zijn niet zozeer bedoeld om samen toe te passen in de buurt, maar juist om met elkaar te vergelijken en om tegen elkaar af te wegen.

## *Relatie project - bredere maatschappelijke context*

Tijdens het onderzoek en ontwerp liep ik stage bij een architectenbureau in Zwolle. Het bureau heeft veel ervaring met de herstructurering van woonwijken. De landschapsarchitect van het bureau vertelde mij dat bewonersparticipatie tegenwoordig van cruciaal belang is. In het verleden kon een ontwerper een plan maken en dit zodra het gereed was in een bewonersbijeenkomst presenteren. Vragen van bewoners werden eenvoudig gepareerd. Maakten de bewoners zich bijvoorbeeld zorgen over de stijging van de huurprijs, dan werd gesteld dat dit gecompenseerd zou worden door de lagere energierekening als gevolg van de verbeterde isolatie. In de praktijk bleek dit echter vaak niet te kloppen, omdat in de slecht geïsoleerde woningen de bewoners een extra dikke trui aantrokken, in plaats van de verwarming hoger te zetten. De besparing op energiekosten was daardoor minder dan vooraf voorspeld en de woonkosten waren dus toch flink toegenomen (al was het comfort ongetwijfeld ook verbeterd).

Dit is één voorbeeld, maar over het algemeen zijn bewoners tegenwoordig beter geïnformeerd en mondiger dan in het verleden. Daarnaast zijn veel bewoners cynisch geworden, omdat voor veel wijken, waaronder de Couperusbuurt, plannen zijn gemaakt die niet doorgingen of alsmaar zijn aangepast en uitgesteld. Een ontwerper moet daarom van goeden huize komen om de bewoners mee te krijgen in de planvorming.

Het advies van de landschapsarchitect luidde daarom: Ga na een eerste analyse van de wijk, maar nog zonder plan, het gesprek aan met de

bewoners. Bespreek jouw eerste indrukken van de wijk en luister naar de ervaringen van de bewoners. Een wandeling door de wijk samen met bewoners kan bijvoorbeeld erg nuttig zijn. Het biedt de mogelijkheid om informatie te krijgen van de bewoners, die je als buitenstaander niet hebt. Tegelijkertijd kan je op zo'n moment als ontwerper jouw analyse van de wijk delen met de bewoners en hen wijzen op kwaliteiten en kansen, die hen wellicht nooit zijn opgevallen. Op die manier werk je langzaam naar een plan toe, dat verrijkt wordt door de bijdragen van de bewoners en dat ook op draagvlak bij hen kan rekenen.

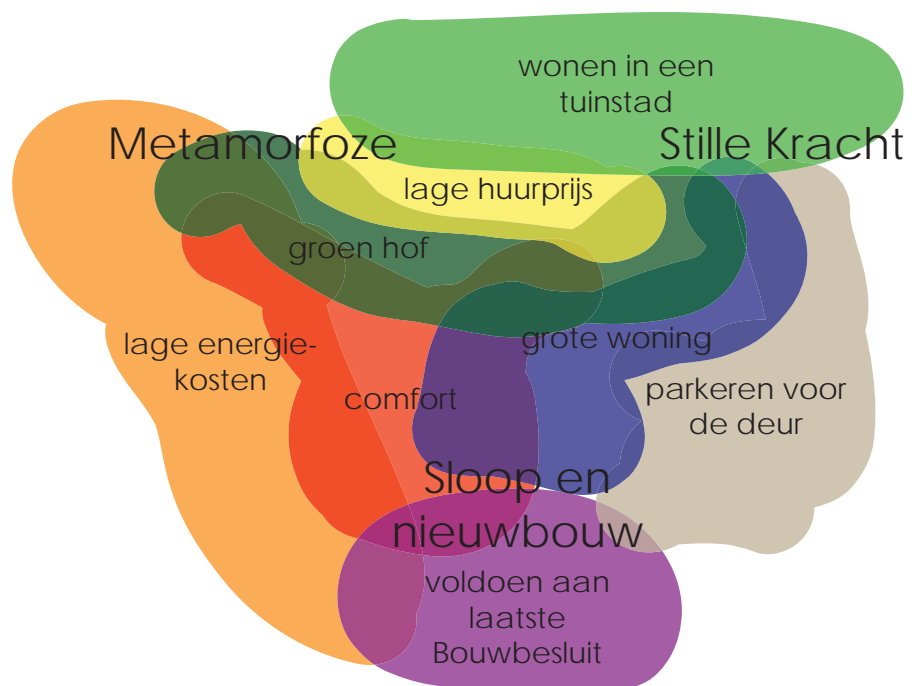
Participatie van bewoners zou ook waardevol zijn geweest voor dit onderzoek en ontwerp, maar hier is bewust van afgezien. In de Couperusbuurt is er rond 2007 onrust ontstaan onder een deel van de bewoners, vanwege de destijds bestaande sloopplannen. De sloop en nieuwbouw van de wijk gingen uiteindelijk niet door, maar de steeds veranderende plannen voor de wijk hebben de bewoners argwanend gemaakt. Door bewoners te betrekken bij een fictief plan in het kader van de studie zou opnieuw voor onrust kunnen zorgen. Om deze reden is dit niet gebeurd.

De resultaten van dit onderzoek en ontwerp kunnen echter wél een waardevolle bijdrage leveren aan toekomstige wijkvernieuwingen met bewonersparticipatie en gezien de aantallen zal dit nog vaak voorkomen. Ongeveer 25 procent van de huidige woningvoorraad is tussen 1945 en 1970 gebouwd. Een groot deel hiervan zal in de komende jaren vernieuwd moeten worden.

De strategie die uit mijn onderzoek en ontwerp naar voren is gekomen, is de volgende:

De architect heeft geen kant-en-klare oplossing, maar laat verschillende mogelijkheden zien, waarbij zowel de kwaliteiten als de beperkingen worden benoemd. De dilemma's die naar voren komen bij het renovatieontwerp worden zo inzichtelijk gemaakt. Dit geeft de corporatie, de bewoners en andere betrokkenen waardevolle informatie, die hun keuze voor een bepaalde ontwerprichting kan ondersteunen. De consequenties van de keuze voor een bepaalde ontwerprichting zijn hiermee vooraf duidelijk. Figuur 2 geeft een overzicht dat hierbij kan helpen. Hierin worden verschillende kenmerken van de buurt of wijk gekoppeld aan de varianten de Stille Kracht, Metamorfoze of sloop en nieuwbouw.

De in dit ontwerp gebruikte thema's: cultuur historische waarde versus duurzaamheid, zullen in veel wijken spelen. Er kan dan gebruik worden gemaakt van de resultaten van dit ontwerp en onderzoek. Als in een wijk heel andere thema's van belang zijn, zal er opnieuw moeten worden gekeken naar de dilemma's die bij deze thema's horen.



figuur 2